فرتوفێڵی هەزار ساڵی تورك لە کورد بە ناوی ئاشتییەوە

27-10-2025

لانە کرمانج

لە هەزار ساڵی ڕابردوودا، کورد زۆرترین زەرەری لە دەستپێشخەریی ئاشتی دەگەڵ داگیرکەرانی کردییە. ئێمەی کورد نەتەوەیەکی ئاشتیخوازین. پەلاماری هیچ نەتەوەیەکمان نەداوە و خاکی کەسمان داگیر نەکردییە. هەر کاتەکیش دەستی ئاشتیمان بۆ درێژ کرابێ، بێ دوودڵی قبووڵمان کردییە. ململانێی کورد دەگەڵ تورك و عارەب و فارس لەسەر ئەوەیە: کە ئەوان خاکی کوردستانیان داگیر کردییە و ئازادیی نەتەوەیی و کولتووریشیان لە کورد زەوت کردووە. ئەوە بووەتە هۆی ململانێی نێوان ئێمە و ئەوان لەو هەزار ساڵەی بووریدا. بۆ کپکردنەوەی ململانێکان، هەمیشە پرۆسە و دەستپێشخەریی ئاشتی هەبووە. زۆربەی جارانیش، داگیرکەرانی کورد دەستپێشخەر بوونە. بۆ؟ چونکە وەکوو تاکتیکی هەڵخەڵەتاندن دژی کورد بەکاریان هێناوە. هەنووکە، کە دەوڵەت باخچەلی و ئەردۆگان دەستپێشخەریی ئاشتیان کردییە، هەمان کارە. بۆ ئەوەی بزانین کە چۆن مامەڵە لەگەڵ دەستپێشخەرییەکانی تورك بکەین بۆ ئاشتی، دەبێ بگەڕێینەوە بۆ ئەو دەستپێشخەریی و بەڵێننامانەی تورکان دەگەڵ ئێمە ئەنجامیان داون.

ئەوەی لە کنە من گرنگە ئەوەیە بێ خوێندنەوەی مێژوو و ڕووداوی هاوشێوە، نابێ بە دەستپێشخەری نوێی تورکان بۆ ئاشتی شاگەشکە بین. لەو وتارانەی ئەم ساڵم مەرامەکانی تورکیا م بۆ پرۆسەی ئاشتیی ئەم جارە ڕوون کردیتەوە. ناگەڕێمەوە سەریان. بەڵام با بزانین داخۆ لە هەزار ساڵی ڕابردوو چۆن تورکان بە ناوی ئاشتی و پێکهاتنەوە فێڵیان لێ کردووین.

یەکەم، لە سەردەمی سەرلجووقییەکان سەدەی یازدەم: کاتەك سەلجووقییەکان هێرشیان کردە سەر کوردستان بۆ نموونە، لە پاش جەنگی دەندەقان لە ١٠٤٠ و جەنگی مانزیکێرت لە ١٠٧١ و داگیریان کرد، داوایان لە هۆزەکانی ئەو کاتی کوردستان کرد کە ببنە بەشێك لە سوپای سەلجووقییەکان. ئەوەیان کرد تاوەکوو سوود لە سوپا و هێزی کورد وەربگرن بۆ مانەوە و فراوانکردنی دەسەڵاتی داگیرکاریی خۆیان. لەو کاتەدا، لە هەندەك لە ناوچەکانی کوردستان دەسەڵاتی خۆڕێبەری کوردی هەبووە—وەك ئەوەی لە بەشی ڕابردوو نیشانمان دا، بۆ نموونە دەوڵەتی مەروانییەکان. پاشان، سەلجووقییەکان بەرەو دەسەڵاتی ناوەندی چوون و دەسەڵاتە خۆجێیەکانی تر لەناوچوون و توانەوە. چۆن ئێستا قەیوم لە جێی شارەوانی کورد دادەنرێن، ئەو کاتیش ئەتابەگەکان چوونە جێی دەسەڵاتی کوردەکان.

دووەم، پاش شەڕی چاڵدێران و فرتوفێڵی عوسمانییەکان ١٥١٤: شەڕی چاڵدێران لە نێوان عوسمانییەکان و سەفەوییەکان ڕووی دا. عوسمانییەکان سەرکەوتن. پاشان عوسمانییەکان بەڵێننامەیان دەگەڵ چەند میرنشینێك و هۆزێکی کوردی واژۆ کرد تاوەکوو دەسەڵاتی خۆجێییان هەبێ. وەك ئەوەی کە کەسێکی وەکوو ئیدریس بەتلیسی کورد ڕۆڵی نێوەندگیری لە نێوان دەوڵەتی عوسمانی و کورد گێڕاوە. عوسمانییەکان بەڵێنیان بە کوردەکان دا کە دەسەڵاتی خۆجێییان دەبێ ئەگەر دەگەڵیان دژی سەفەوییەکان تەنانەت ئینگلیزیش بجەنگن. زۆر سەرچاوە باسی ئەوە دەکەن کە کوردیان بەکار هێنا بۆ جەنگ دژی فارس. واتا کوردیان وەکوو قەڵغان و شەڕکەری خۆیان بەکار هێناوە. پاشان عوسمانییەکان بەڵێنەکانیان نەبردە سەر. هەر لە سەردەمی عوسمانییەکان، وابوو، پاشان میرنشینەکانی بابان و بۆتان و سۆران لەناوچوون.

سێیەم، لەناوبردنی شۆڕشەکەی شێخ عوبەیدوڵای نەهری ١٨٨١: شێخ عوبەیدوڵا هاوشان دەگەڵ تورکەکان دژی ڕووس و فارس دەجەنگا. پاشان داوای دەسەڵاتی خۆڕێبەری کرد. تورك

ئەوەیـــان ڕەت کـــردەوە. بـــۆیە شۆڕشـــی کـــرد. شۆڕشـــەکەی ســـەرکوت کـــرا. پاشـــان خۆیشـــی لە ڕووداوێکی لێڵدا، لە مەککە وەفاتی کرد.

چـــوارەم، ســـوارەی حەمیـــدی (١٨٩٠): لە ســـەردەمی ســـوڵتان عەبدولحەمیـــدی دووەم، ســـوڵتان ســـوارەی حەمیـــدی لە کـــورد دروســـت کـــرد. پاشـــان بەکـــاری هێنـــان دژی ئەرمەنییەکـــان و دژی کـــورد خۆیشـــی. ئەوانە وەکـــوو بەکرێگیراوەکـــانی ئێســـتا، بەڵێنـــی دەســـەڵات و هێـــز و خۆڕێبەرییـــان پـــێ درا. پـــاش ئەوەی بەکاریـــان هێنـــان، دەســـەڵاتیان لـــێ وەرگـــرتنەوە و پەراوێزیـــان کـــردن. لێـــرەدا پێویســـتە بەکرێگیراوانـــی کـــورد لە باشـــوور و ڕۆژاڤـــای کوردســـتان بـــاش بـــزانن کە وەکـــوو ســـوارەی حەمیـــدین. پاش ئەوەی تورکیا کاری پێیان نامێنێ، یان لەناویان دەبا، یان تڕۆیان دەکا.

پێـــنجەم، جەنگـــی یەکەمـــی جیهـــانیی (١٩١٤- ١٩١٨): لە جەنگـــی جیهـــانیی یەکەم عوســـمانییەکان داوایـــان لە کـــورد کـــرد کە هاوشـــان دەگەڵ عوســـمانییەکان جەنگـــی ڕۆژئاواییەکـــان بـــکەن. دیســـان کـــورد بەکـــار هـــات بـــۆ شـــەڕکردن و پاراســـتنی عوســـمانییەکان. بەڵێنـــی ئۆتۆنۆمییـــان پـــێ دان تەنـــانەت کە مێـــژووی شـــێخ مەحمـــودیش دەخـــوێنینەوە، دەبینـــین کە چـــۆن دژایەتـــی ئینگلیـــزی کـــرد و پاشـــان دەســـەڵاتەکەی لەنـــاو بـــردرا. پاشـــان نەك بەڵێنەکـــان نەبـــردرانە ســـەر، بەڵکـــوو تـــورکە لاوەکـــان، کە پاشـــان دەوڵەتی تورکیایان دروست کرد، زۆرترین جینۆساید و ڕەشەکوژییان بەرانبەر بە کورد ئەنجام دا.

شەشـــەم، پەیمانـــامەی ســـیڤەر (١٩٢٠): دوای جەنگـــی یەکەمـــی جیهـــانیی، وڵاتـــانی ئەورووپـــا، لەوانە، بەریتانیـــا و فەڕەنســـا و ئیتاڵیـــا، (بەڵێننـــامەی ســـیڤەر)یان دەگەڵ پاشـــماوە و خـــاپەڕۆکی دەوڵەتـــی عوســـمانی واژۆ کـــرد. لە سیڤەر   دا، مـــافی چـــارەنووس درایە بەشـــێك لە کوردســـتان (هەمـــوو کوردســـتانی گەورە نەبـــوو) و دەکـــرا هیـــوای دروســـتبوونی دەوڵەتـــی لەســـەر هەڵبچنـــرێ، وەک لە ماددەکـــانی ٦٢ و ٦٣ و ٦٤ هـــاتبوو. دەوڵەتـــی تورکیـــا لەوە پاشـــگەز بـــۆوە. وابـــوو، پاشـــان کـــورد شۆڕشـــی کـــرد و داوای ســـەربەخۆیی کـــرد. بـــۆ نمـــوونە، لە ١٩٢١، لە نـــاوچەی کـــۆچگیری، لە شـــاری سیڤاســـی ئێســـتا، لە بـــاکووری کوردســـتان، ڕاســـتەوخۆ دوای جەنگـــی یەکەمـــی جیهـــانیی، شۆڕشـــی کـــۆچگیری ســـەری

هەڵـدا و داوای ئۆتۆنــۆمی و ئــازادیی ئایینیــان کــرد. ســوپای تورکیــای ئەوکــات، کە ئەتــاتورك لە سـەرەتای دەرکەوتنـی بـوو و ئیـدارەی دەکـرد، لە ١٧ی حـوزەیرانی ١٩٢١ هێرشـی کـردە سـەریان. زیـاتر لە ٥٠٠ کـــورد دەکـــوژرێن، لانی کەم ٣٢ پێشـــەوای ئەو بـــزووتنەوەیە و٥٠ کەســی دیـــکەش دەگیـــرێن و زیندانی دەکرێن.

حەفــتەم، پەیماننــامەی لــۆزان (١٩٢٣): ئەتــاتورك بە ســیقەر ڕازی نەبــوو و داوای هەڵوەشــاندەوەی کـرد. پاشـان پەیماننـامەی لـۆزان مـۆر کـرا. لە لۆزان ـدا، تەنـانەت بـوونی کـورد و کوردسـتان ئاماژەشـی پـێ نەکـرا. لـۆزان گەورەتـرین خیـانەتی تورکیـا و وڵاتـانی ئەوروپـا بـوو بەرانـبەر بە کـورد. دوای ئەوە، کـورد هەمـوو مـافێکی، بەدەسـتوور، لێسـەندرایەوە. تەنـانەت مـافی خوێنـدن و قسـەکردن بە زمـانی دایـك و پاراسـتنی کولتـوور و ناسـنامەی کـوردی. کـورد ڕووبەڕووی گەورەتـرین و بەهێزتـرین شـاڵاوی تاوانەوە و ڕەشکردنەوە بۆوە، تا هەنوکەیش بەردەوامە.

هەشــتەم، خیــانەت لە شــێخ ســەعیدی پیــران (١٩٢٥): شــێخ ســەعید بە لــۆزان ڕازی نەبــوو. کەوتە دانووســـان و گفتوگـــۆ دەگەڵ دەســـەڵاتی ئەوکـــاتی تورکیـــا. داواکارییەکـــانی ڕەتکـــرایەوە. پاشـــان شۆڕشـی بـۆ سـەربەخۆیی کـرد. بەهـۆیەوە، تەواوی سـوپای تورکیـا، تەنـانەت بە تـۆپ و تەیـارەش، هێرشـــی بەرفراوانیـــان کـــردە ســـەر کوردســـتان. لە ئەنجامـــدا، دەوری ١٥ هەزار تـــا ٣٠ هەزار کـــورد کــوژران. شــێخ ســەعید و ٤٦ ســەرکردەی تــر لەســێدارە دران. لە دوای ئەوە، هەمــوو مەدرەســە دینیــە کوردییەکـــان داخـــران و تەنـــانەت قســـەکردنیش بە زمـــانی کـــوردی قەدەغە کـــرا و هەزاران کـــوردیش ڕاگوێزران. لەو کاتەوە توانەوەی کورد لە تورکیا بە کردارەکی کاری لەسەر کرایە تا ئێستا.

نــۆیەم، لەنــاوبردنی کــۆمەڵەی خۆیبــوون (١٩٢٧- ١٩٣٠): کــۆمەڵەی خۆیبــوون بەو ئامــانجە دامەزرا تــاوەکوو پاڵپشــتیی نێــودەوڵەتی هەبــێ و دانووســان لەگەڵ دەوڵەتــی تورکیــا بکــا بــۆ بەدەســتێنانی مــافی خــۆڕێبەری و ســەربەخۆیی کــورد، بە یاسـا. وابــوو، تــورك نەك هەر دانووســانیان هەڵوەشــاندەوە،

بەڵکوو بە تۆپ و تەیارە ناوچەی ئارارات ـیان بۆردومان کرد. گەورەترین جینۆساید و قەتلوعامی کوردانیان کرد. وەك لە بەشی ڕابردوو باسمان کرد. لە هەندێك ناوچەدا، تەواوی دانیشتووانیان ڕەشەکوژ کرد.

دەیەم، فێڵ و تەڵەی تێکەڵبوونەوە و ئینتاگراسیۆن: یاسای نیشتەجێبوونەوە ١٩٣٤، دەوڵەتی تورکیا، ڕییویانە، یاسای نیشتەجێبوونەوەی لە ساڵی ١٩٣٤ واژۆ کرد. ئەو یاسایە فێڵێکی گەورە بوو لە کورد. گوایە: تێکەڵبوونەوە و ئینتیگراسیۆن، وەك ئەوەی ئێستا ئەبجەلدن ناوەکە بە ئانقەست شێوێنراوە باسی دەکا، نابێتە هۆی ڕەشکردنەوە و تواندنەوەی کەلتووری نەتەوەکان. بەڵام فێڵەکە ئەوە بوو: کوردان ڕاگوێزران و بەسەر تەواوی تورکیا ـدا پەرت کران. سەدان هەزار تورک ـیش گواسترانەوە بۆ باکووری کوردستان. ئامانجەکە بەتورککردنی تەواوی دەوڵەت و تواندنەوەی کورد بوو. سەدان گوندی کوردستان بەتەواوی چۆڵ کران. ئێستا، زۆربەی ئەو کوردانەی لە ناوەڕاست و باکووری تورکیا دەژین، ڕاگوێزراوی ئەو سەردەمن.

یازدەم، قەتلوعامی دەرسیم ١٩٣٧- ١٩٣٨: کوردانی دەرسیم، بە پێشەوایەتیی سەید ڕەزا، پێیان وابووە کە پەیوەندییان لەگەڵ دەوڵەتی عوسمانی و تورکیا باش بووە. پێیان وابوو بە دانووسان دەتوانن دەسەڵاتی ئیداریی و خۆجێیی خۆیان بەدەست بهێنن. وابوو، دەوڵەتی تورکیا نەك دانووسان و پرۆسەی ئاشتییان دەگەڵ نەکردن، بەڵکوو پەلاماری دان. پاشان کوردان لە دەرسیم خۆپێیشاندان و سەرهەڵدانیان کرد. سوپای تورکیا درندانە کەوتە ناو خەڵکی دەرسیم. کوردستان تۆپباران و بۆمباران کرا. گوند بەتەواوی خاپوور کرا. لەو قەتلوعامەدا، دەوڵەتی تورك ٣٠٠٠٠- ٤٠٠٠٠ کوردی شەهید و ڕەشەکوژ کرد. هەزاران کورد ڕاگوێزران و دەربەدەر کران. پاشان سەید ڕەزا و کۆمەڵێك سەرکردەی دیکە لەسێدار دران.

دوازدەم، دروستبوونی پەك هەشتاکان و نەوەدەکانی سەدەی ڕابردوو: پاش دروستبوونی پەك، هەمیشە چالاکیی مەدەنی دەکرا بۆ بەدەستهێنانی مافی هاووڵاتی و کولتووری لە باکووری

کوردستان. تەنانەت زۆر لە خەڵکی گوندەکانی کوردستان ئەوەیان داوا کرد. بەڵام نەك هەر هیچ بەڵێنەکی یاسایییان پێ نەدرا، بەڵکوو لە بەرانبەردا ڕاگوێزرانی خەڵکی گوندەکان و زیندانیکردنی چالاکوانان و کوشتنی کوردانی لێ کەوتەوە.

سێزدەم، هەڵوەشاندنەوەی ئاگربەستی ١٩٩٣: لە ١٩٩٣ پەك ئاگربەستی ڕاگەیاند—لە بەشەکانی سەرەتا باسمان کرد. دانووسان و گفتوگۆی ئاشتی دەستی پێ کرد. وەك ئاشکرایە، ئەو دانوسانانەش هیچیان لێ شین نەبوو. ئۆپەراسیۆنەکانی تورکیا بۆ سەر پەك و کوردانی باکووری کوردستان دەستیان پێ کردەوە.

چواردەم، هەڵوەشاندنەوەی پرۆسەی ئاشتیی ٢٠١٣: وەکوو ئەوەی ئەم جارە، لە ٢٠١٣، دیسان ئاگربەست ڕاگەیاندرا و بەیانی ئاشتیی ئەبجەلان لە ئاهەنگی نەورۆزی ئامەد خوێندرایەوە. ئەو پرۆسەیە نێزیکەی دوو ساڵی خایاند. هیچ زەمانەتەکی یاسایی بۆ مافەکانی کورد لە تورکیا لێ شین نەبوو. دوای ئەوە، سەدان و هەزاران سیاسیی و چالاکوانی کورد لە تورکیا زیندانی کران. دەمیرتاش یەکێکە لەوان. پاشان ئۆپەراسیۆنە سەربازییەکانی تورکیا لە باشووری کوردستان دەستیان پێ کردەوە و تا ئێستایش بەردەوامن. ئێستا، تورکیا دەیان بنکەی سەربازی لە باشووری کوردستان هەیە. تۆڕەکانی میت ی تورکیا لە باشووری کوردستان، بەتایبەتی لەژێر دەسەڵاتی پارتی، کار دەکەن.

کورد لە دەستووری تورکیادا

ئەو باسە لە ڕووی یاساییەوە زۆر قووڵ و ئاڵۆزە، بۆیە باسی ناکەم. تەنێ ئاماژە بە چەند ماددە و بەندێك دەکەم کە ڕاستەوخۆ کورد لە هەموو مافەکی نەتەوەیی و کولتووری بێبەش دەکەن. بۆ نموونە:

1. ماددەی ٣: □وڵاتی تورکیا وڵاتێکی دابەشنەبووە، زمانەکەی تورکییە.□ ئەو ماددەیە بە هەموو شێوەیەك مافی نەتەوەیی کورد لە سەربەخۆیی و فیدراڵی و ئۆتۆنۆمی و هەبوونی زمانی کوردی بێ بەش دەکات.

2. ماددەی ٤: □نابێ ماددەی ٣ هەموار بکرێتەوە، تەنانەت نابێ پرۆژە یاسای هەمواركردنەوەیش بۆ ماددەی ٣ پێشکەش بکرێ.□ بەگوێری ئەو ماددەیە، مافی فیدراڵی و خۆڕێبەری و سەربەخۆیی بۆ کورد بەرەهایی ڕەت دەکاتەوە. هەروەها، هەمان چشت بۆ زمانی کوردیش.

3. ماددەی ٤٢ بەندی ٩: □جگە لە زمانی تورکی هیچ زمانەکی دیکە ڕێگەی پێ نادرێ وەکوو زمانی دایك بخوێندرێ لە هیچ ناوەندێکی خوێندن و فێربوون.□ ئەو ماددەیەش هەموو مافەکی کولتووری و نەتەوەیی کورد بۆ خوێندن و فێربوونی زمانەکەی ڕەت دەکاتەوە.

4. ماددەی ٦٦: □هەر کەسێك بە وڵاتی تورکیا وە پەیوەست بێ لە ڕێگەی هاووڵاتیبوونەوە تورکە.□ ئەو ماددەیە بوونی هیچ نەتەوەیەکی دیکە لە تورکیا ناناسێ. واتا، ئەو ماددەیە ئەوە ڕەت دەکاتەوە کورد لە تورکیا هەیە.

سەرنج و ڕەخنە و شیکار

لەو بەشەدا، چاوخشاندنێکی خێرامان کرد بە مێژووی هەزار ساڵی خیانەت و فرتوفێڵی تورك لە کورد لەژێر ناوی دەستپێشخەریی ئاشتی. ئەو بەشە ئەوەمان بۆ ڕوون دەکاتەوە کە لەوەتەی تورکەکان لە ئاسیای ناوەڕاست ەوە، پێش هەزار ساڵ، هاتوونەتە ئەو ناوچەیە و داگیریان کردییە، هەمیشە هەوڵی پاوانخوازی و داگیرکارییان داوە. نەك ئامادە نەبوونە دەگەڵ کورد پێکەوە بەئاشتی بژین، بەڵکوو هەمیشە بەناوی گزی و تەڵەی ئاشتییەوە، کوردیان لە مافە

نەتەوەییەکان بێبەش کردووە و. پاشان هێرشیان کردووەتە سەر کوردان و قەتلوعام و ڕەشەکوژییان ئەنجام داوە.

لەو مێژووە شتێك هەیە دەبێ وەکوو کورد زۆر شانازی پێوە بکەین؛ ئەویش، لەوەتەی کورد هەیە هەمیشە خەبات و سەرهەڵدان و شۆڕشی کردووە بۆ بەدەستهێنانی سەربەخۆیی و مافە نەتەوەییەکان. سەرباری جینۆسایدی کورد بە دەستی تورکان، بەڵام هەمیشە شۆڕش و سەرهەڵدانی نوێ دەستیان پێ کردییە. ئەوەیش واتا: کورد دەستی لە مافەکانی خۆی هەڵنەگرتووە!

ئەگەر ئەبجەلدن بە ناوی کۆی کورد □باکووری کوردستان بەتایبەتی□ دەچێتە ناو پلدن و دەستپێشخەرییەکی تورکیا بۆ ئاشتی، داخۆ ئەو مێژووە پڕ لە فێڵ و هەڵخەڵەتاندن و خیانەتانەی تورکیای لەبەرچاو بووە؟ هەشت مانگە پرۆسەی ئاشتی لە تورکیا دەستی پێ کردییە، پەك خۆی هەڵوەشاندووەتەوە و ئامادەی دانانی چەك و چۆلکردنی قەندیل ـە، تەنانەت □یەك یاسایش کە دژی کورد بێ، هەڵنەوەشێندراوەتەوە□ و □یەك یاسایش بۆ زامنکردنی مافی کورد□ دەرنەچووە! ئەگەر ئی□مرا□ڵی و قە□ند□یل و هاوخوێنانمان لە باکووری کوردستان مێژووی هەڵخەڵەتاندن و فێڵ و خیانەتەکانی تو□ر□ك بەرانبەر بە کورد بزانن لە هەزارساڵی ڕابردوو، دەگەنە ئەو دڵنیاییە کە ئەوەی ئەم جارەیش هیچی لێ شین نابێت.

تێبینی: دیارە ئەمن مێژوونووس نیمە. ئەو دوو بەشەم نووسی تا کۆی پرۆسەی ئاشتیی ئەم جارە شی بکەینەوە و مێژووی پەیوەندیی تورك و کورد هەڵدەینەوە. بەو ئامانجەی تا بەرچاوڕوونیمان هەبێ لە هەر هەنگاوەکی ئێستا و داهاتوو.